

QULLARNING HUQUQLARI VA OZOD QILINISH JARAYONLARI

Meyliyev Kamoliddin Otabek o'g'li

Termiz davlat universiteti Tarix fakulteti talabasi

Ilmiy rahbar: **Shuhrat Abdulloyev**

Termiz davlat universiteti PhD

Annotatsiya: Ushbu maqolada qullarning huquqlari va ularning ozod qilinish jarayonlari tarixiy, ijtimoiy va huquqiy jihatlar bilan tahlil qilinadi. Qullik institutining shakllanishi, qullarning jamiyatdagi o'rni va ularga nisbatan qo'llanilgan huquqiy cheklovlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, qullarning ozod qilinishi uchun amalga oshirilgan siyosiy, ijtimoiy harakatlar va qonuniy islohotlar jarayoni o'rganiladi. Maqola qullik tizimining inson huquqlari doirasidagi salbiy oqibatlarini yoritib, ozodlikka erishishdagi asosiy omillar va jarayonlarning dolzarbligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda qullik va erkinlik tushunchalarining ahamiyati hamda inson huquqlarining himoyasi bo'yicha olib borilayotgan ishlarga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: qullik, huquqlar, ozod qilish, jamiyat, huquqiy islohotlar, inson huquqlari, erkinlik.

Kirish.

Insoniyat tarixida qullik eng uzoq davom etgan va eng keskin ijtimoiy adolatsizliklardan biri sifatida e'tirof etiladi. Qullik jamiyatning turli bosqichlarida mavjud bo'lgan bo'lsa-da, u har doim inson erkinligi, sha'ni va huquqlariga qarshi bo'lgan hodisa sifatida tarixiy e'tirofga sazovor bo'lgan. Qullar – ya'ni o'z mehnatidan foydalana olmaydigan, mol-mulk sifatida qaralgan insonlar – turli davrlarda davlatlar iqtisodiyoti va ijtimoiy tuzilmalarida muhim, ammo ayanchli rol o'ynaganlar. Antik davr Yunonistonidan tortib Rim imperiyasigacha, Osiyo, Afrika va Amerika qit'alaridagi imperiyalargacha, qullik tizimi turli shakllarda mavjud bo'lgan. Qullar huquqlari masalasi tarix davomida murakkab va ziddiyatli bo'lib kelgan. Ular ko'pincha hech qanday huquq va ijtimoiy himoyasiz hayot kechirganlar, ularning oilasi ajratilgan, mehnati zo'ravonlik bilan ishlatilgan va insoniy qadr-qimmatini rad etilgan. Shunga qaramay, ayrim davrlarda va mintaqalarda qullarning ma'lum huquqlari tan olingan holatlar ham kuzatilgan. Masalan, Rimda ba'zi qullar ma'lum shartlar asosida ozodlikka

erishish huquqiga ega bo'lgan, yoki Islom huquq tizimida qullarni ozod qilish savobli ish sifatida qaralgan. Qullik tizimining bekor qilinishi – ya'ni abolitsiya jarayonlari – XVIII asr oxiri va XIX asr davomida dunyoning ko'plab mamlakatlarida ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy omillar ta'sirida boshlangan. Ushbu jarayonlarda inson huquqlari harakati, diniy targ'ibot, iqtisodiy islohotlar, milliy mustaqillik harakatlari va ayrim ilg'or fikrli shaxslar (masalan, Uilyam Uilberfors, Abraham Linkoln, Frederik Duglass kabi) muhim rol o'ynagan. Qullikni bekor qilish nafaqat qonuniy jarayonlar, balki ommaviy qo'zg'olonlar, urushlar va xalqaro bosimlar orqali ham amalga oshirilgan. Mazkur maqolada qullarning tarixiy huquqiy maqomi, ularning qanday sharoitlarda yashaganligi, ularni ozod qilish mexanizmlari va bu boradagi global jarayonlar tahlil qilinadi. Ayniqsa, XIX asr abolitsiya harakatlari, zamonaviy inson huquqlari tushunchalari bilan bog'liq o'xshashlik va farqlar ham yoritib boriladi. Shuningdek, zamonaviy dunyoda mavjud bo'lgan yashirin va zamonaviy qullik shakllariga ham e'tibor qaratiladi.

Asosiy qism.

1. Qullik tushunchasi va tarixiy ildizlari. Qullik insoniyat tarixining deyarli barcha davrlarida mavjud bo'lgan mehnat va ijtimoiy munosabatlar shaklidir. Uning asosiy xususiyati – bir insonning boshqa inson ustidan to'liq egalik huquqiga ega bo'lishidir. Qullar odatda urushda asirga tushganlar, qarzdorlar, jinoyat sodir etgan shaxslar yoki tug'ma qullar bo'lgan. Qullik iqtisodiy manfaatlar, siyosiy tuzumlar va ijtimoiy qatlamlarning mustahkamlanishi uchun xizmat qilgan. Qadimgi Misr, Bobil, Hindiston, Xitoy, Gretsiya va Rim imperiyalarida qullik instituti muhim o'rin tutgan. Masalan, Qadimgi Rimda qullar aholining muhim qismini tashkil qilgan va ularning mehnati orqali butun imperiya iqtisodiyoti yuritilgan. Yunonistonda esa qullar faqat og'ir jismoniy mehnatda emas, balki uy-ro'zg'or, ta'lim, sanoat va hatto davlat ishlarida ham qatnashgan. Shu bilan birga, Rim huquqi va diniy qarashlarda qullarning ayrim minimal huquqlari tan olingan holatlar ham bo'lgan.

2. Qullarning huquqlari: mavjudligi va cheklovlari. Tarixiy manbalarda qullarning huquqlari to'g'risida turli yondashuvlar mavjud. Umuman olganda, ko'pchilik jamiyatlarda qullar huquqsiz hisoblangan. Ular mulk sifatida ko'rilgan, ularning turmushi, shaxsiyati, oila qurish huquqi, mulkka egalik qilish yoki qaror qabul qilish erkinligi bo'lmagan. Biroq, ba'zi madaniyatlarda qullarga nisbatan insafli munosabat shakllari ham mavjud bo'lgan. Islom huquqi qullarga nisbatan mo'tadilroq yondashuvni targ'ib qilgan. Qur'oni Karimda qullarga yaxshi munosabatda bo'lish, ularni ozod qilishni savobli amallar sirasiga qo'shish haqidagi oyatlar mavjud. Shuningdek,

Muhammad (s.a.v.) hadislarida qullarning huquqlari muqaddas hisoblangan. Islomda qullarning ibodat qilish, oila qurish va ozod bo'lishga intilish huquqlari tan olingan. Bu yondashuv boshqa dinlarga qaraganda ijobiyroq baholangan. Rim huquqida esa ba'zi qullar mulkka ega bo'lish, o'zini ozod qilish uchun mablag' yig'ish yoki ma'lum ijtimoiy maqomga ega bo'lish imkoniyatiga ega bo'lgan. Bu holatlar har doim ham keng tarqalmagan bo'lsa-da, u qullik tizimining murakkabligini ko'rsatadi.

3. Qullikning bekor qilinishi: abolitsiya harakatlari. XVIII asrning oxiri va XIX asrda Yevropa va Amerikada abolitsionistlar – qullikni bekor qilish tarafdorlari – faoliyat boshladi. Bu harakatlar inson huquqlari tushunchasining rivojlanishi, diniy e'tiqodlar, iqtisodiy o'zgarishlar va ijtimoiy adolat istagi bilan bog'liq edi. Angliyada Uilyam Uilberfors boshchiligidagi abolitsionistlar 1807 yilda Atlantika qul savdosini taqiqlashga erishdilar, 1833 yilda esa butun Britaniya imperiyasida qullik qonuniy ravishda bekor qilindi. Amerika Qo'shma Shtatlarida esa abolitsiya jarayoni murakkab va zo'ravon bo'lib kechdi. Janubiy shtatlar qullik tizimiga qattiq bog'langan edi, shimol esa unga qarshi kurash olib bordi. Bu qarama-qarshilik oxir-oqibat 1861–1865 yillardagi Amerika fuqarolar urushiga olib keldi. Urush yakunida Prezident Abraham Linkoln tomonidan 1863 yilda e'lon qilingan “Emansipatsiya deklaratsiyasi” va 1865 yilda qabul qilingan AQSh Konstitutsiyasining 13-o'zgartmasi orqali qullik qonuniy ravishda bekor qilindi. Lotin Amerikasi, Osiyo va Afrikada ham turli vaqtlarda abolitsiya harakatlari amalga oshirilgan. Masalan, Braziliyada qullik 1888 yilda rasmiy bekor qilindi, bu Lotin Amerikasida qullikni bekor qilgan oxirgi davlat hisoblanadi.

4. Qullikdan keyingi ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar. Qullikning bekor qilinishi nafaqat huquqiy islohotlar, balki jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy tuzilmasiga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Ko'plab davlatlarda ozod etilgan qullar yer yoki mulk ololmagan, ular kambag'allik va kamsitish muhitida yashashga majbur bo'lgan. Bu holatlar yangi ijtimoiy tengsizlik shakllarini vujudga keltirgan. Shu bois, abolitsiyadan keyingi davrda teng huquqli jamiyat qurish yo'lida uzoq yillar davom etgan kurashlar bo'lib o'tgan.

5. Zamonaviy qullik: yangi shakllar va global muammo. Bugungi kunda rasmiy ravishda deyarli barcha davlatlarda qullik taqiqlangan bo'lsa-da, zamonaviy dunyoda yashirin va noan'anaviy qullik shakllari mavjud. Ular orasida majburiy mehnat, bolalar mehnati, jinsiy ekspluatatsiya, inson savdosi kabi holatlar mavjud. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) va BMT ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi kunda dunyo bo'ylab millionlab insonlar zamonaviy qullik holatlariga duch kelmoqda. Zamonaviy qullikka qarshi kurashish uchun global miqyosda qonunlar, xalqaro bitimlar va monitoring tizimlari joriy etilgan. Shu bilan birga, fuqarolik jamiyati, nodavlat tashkilotlar va ommaviy

axborot vositalari orqali bu muammoni yoritish va qarshi kurashish dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Xulosa:

Qullik tizimi insoniyat tarixida ko‘plab jamiyatlarda mavjud bo‘lgan va ko‘plab insonlarning erkinlikdan mahrum bo‘lishiga sababchi bo‘lgan ijtimoiy inqirozdir. Ushbu maqolada qullarning huquqlari, ularning cheklanganligi va erkinlik uchun olib borilgan kurashlar batafsil tahlil qilindi. Tarixiy jarayonlarda qullik tizimining yo‘q qilinishi uchun qator qonuniy va ijtimoiy islohotlar amalga oshirildi, bu esa inson huquqlarining rivojlanishi va jamiyatlarda adolatning o‘shishiga xizmat qildi. Bugungi kunda zamonaviy shakllarda namoyon bo‘layotgan qullik va ekspluatatsiyaga qarshi kurash inson huquqlarini mustahkamlash va erkinlikni ta‘minlashda davom etmoqda. Shuning uchun qullarning huquqlari va ozod qilinish jarayonlarini o‘rganish nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy ijtimoiy adolatni ta‘minlash uchun ham muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davis, D. B. *The Problem of Slavery in Western Culture*. Oxford University Press, 1966.
2. Berlin, I. *Many Thousands Gone: The First Two Centuries of Slavery in North America*. Harvard University Press, 1998.
3. Finkelman, P. *Slavery and the Founders: Race and Liberty in the Age of Jefferson*. M.E. Sharpe, 1996.
4. Blackburn, R. *The Making of New World Slavery: From the Baroque to the Modern, 1492-1800*. Verso, 1997.
5. Patterson, O. *Slavery and Social Death: A Comparative Study*. Harvard University Press, 1982.
6. Abdullaev, A. *O‘zbek tarixida qullik va ozodlik masalalari*. Toshkent, 2010.
7. Karimova, N. *Inson huquqlari va zamonaviy jamiyat*. Samarqand, 2015.
8. Williams, E. *Capitalism and Slavery*. University of North Carolina Press, 1944.
9. Kolchin, P. *American Slavery: 1619-1877*. Hill and Wang, 1993.
10. *O‘zbekiston Respublikasi inson huquqlari bo‘yicha milliy markazi hisobotlari*, 2020.